

אומר כן בשמים ע"י כן מתכפרים כל ישראל, ויוכלו להתקבל התפלות, ולכן המנהג לשמוח כדאיתא (סוף תענית) לא היו ימים טובים לישראל כיוהכ"פ וט"ו באב, ומפרש בגמרא לגבי יום הכפורים, "הוי יום סליחה ומחילה".

בהסתמך על הכלל כי מדי שנה חוזרים הענינים על עצמם, וכל דבר שנעשה לפני ביום מסוים חוזר גם בשנים הבאות מסביר הרמ"מ מליובאוויטש כי מדי שנה בל"ג בעומר מאיר ענין רשב"י וההנהגה של לעתיד לבוא, וקבלת הרשב"י לדורות הבאים מוקדשת בעיקרה, להכרת פנימיות התורה בדרך החסידות, ביחוד בדור האחרון, שהוא בבחינת, "דרא דרשב"י", וע"י פנימיות התורה ימשכו כל ההמשכות בגשמיות, כטוב הנראה והנגלה" 16***.

רבי יעקב מביאהוש — הוסיאטין בעל, "אהלי יעקב" היה אומר של"ג בעומר הוא עת רצון להתפלל על גשמיות ורוחניות גם יחד, על פרנסה וכלכלה ועל הארת החכמה. "יסוד הברכה בשפע פרנסה וכלכלה, הוא לפי המדרש (מבא ע"י ה"ח, סופר) שהתחלת ירידת המן היתה בי"ח אייר, ואז נפתח צינור הפרנסה לישראל. ל"ג בעומר הוא איפוא עת רצון להתפלל על הפרנסה והכלכלה, וזהו כלל כשבאה אי פעם עת רצון הגורמת לישועה, איננה דבר עובר, כי אם נשארה קיימת גם לעתיד לבא, באותו יום ובאותו רגע. ל"ג בעומר, הוא עת רצון להתפלל על הארה רוחנית, הוא הארת החכמה המביאה לידי תשובה, וכן הוא עת רצון להמתקת הדינים.

בעמדו על הקשר עם הילולא דרשב"י ציין כי בראשונה היה רבי שמעון מרחף תמיד בעולם הרוחני, ולא היה לו די התקשרות עם העולם החומרי וצרכיו, ולכן היתה לפני עיניו רק הדרך המיועדת לבני העליה שהם מועטים — הרבה עשו כר"ש ולא עלתה בידם". דרכו היתה רק למועטים, עד שהראו לו מן השמים, שמנהיג ישראל צריך לרדת מן ההר אל העם ממעלתו הגבוהה, למטה, להתקשר עם העולם הזה, להתבונן בצרכיו. כאן הוסיף לדבר בשבחם של לומדי תורה מתוך הדחק: והנה היום י"ח אייר ל"ג בעומר, הוא עת רצון, כאמור שהמן התחיל לרדת בו, נפתח מקורות פרנסה בלי טורח, יתן ה' שבזכות הרשב"י יפתחו צינורות פרנסה לישראל ויתפרנסו בשלום ושלחה בהצלחה והרחבת הדעת, ויוכלו לקיים מצות, "לא ימוש ספר התורה מפידך".

זה השלחן אשר לפני ה'

מדברי רבי נתן מברסלב, משתמעת גם חשיבות הסעודה, שצדיקים היו עורכים מסיבת אנשי שלומם ומקשיבי דברם, ביום זה: "ל"ג בעומר הוא בחינת ג"ל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, בחינת סתרי תורה — — — סוד זה מרומז בפסוק, "ויאכלו שם על הגל" — — — "ויאכלו שם" דווקא, כי ע"י האכילה של יעקב ובניו הצדיקים, על ידי זה המשיכו הארת הרצון, שהוא בחי' הארת השארת הדעת של הצדיק, שזהו בחי' הסתלקות רבן שמעון בר יוחאי בל"ג בעומר, שהשאיר דעת כזה בעולם, שעיקרו נמשך ע"י הארת הרצון בשעת האכילה דווקא" 17.

רבי שמעון שלום מאמשיגוב היה מסביר את סעודת ההילולא על יסוד דברי חז"ל יציאת נשמתו של אדם כנתינתה, מה נתינתה בששים רבוא, כך יציאתה בששים

16*** "ליקוטי שיחות", ח"א ע' 290, ברקלין תשכ"ב.

17 "ליקוטי הלכות", הלכות פדיון פטר חמור, הלכה ה', אות י"ז.

רבוא", היינו שהאדם הוא עצם תורה, ואיתא על הפסוק, "כי זה כל האדם", כי האדם הוא כלול מתרי"ג (רמ"ח אברים כנגד פקודין דעשה ושס"ה גידין כנגד הלאווין), והנה האדם השלם שמשלים כל זה הוא נעשה עצם תורה, וממילא בפטירתו הוא סוף ההשלמה נקראת, "גמרה של תורה", ועושין סעודה לגמרה של תורה, ועל אחת כמה וכמה בפטירת הרשב"י עליו פייט הפייטן, "נעשה אדם נאמר בעבורך"¹⁸.

בעיני רבי דובער, האדמו"ר האמצעי מלאדי, היה יום זה מן, "הימים המצוינים" בין יומי דפגרא, ואם כי לא היו עורך, "שלחן" היו מגישים לפניו משקה לכבוד היום¹⁹.

פרטים על סעודת ל"ג בעומר אצל בעל "צמח צדק" נרשמו ביומנו של הרי"צ מליובאוויטש, כפי ששמע אותם מפי אחד החסידים: "בעל 'צמח צדק' היה נוהג לצאת חוץ לעיר 'כנהוג מימי קדם'. לאחר תפילת מנחה ביום ל"ג בעומר היו עורכים סעודה גדולה בבשר ודגים. בשעת הסעודה היו חוזרים על מאמר חסידות, מספרים ספורי חסידים, מנגנים ורוקדים, וע"פ רוב היו נעורים כל הלילה ומתפללים בהשכמה". "בשעה האחת עשרה היתה מוכנה סעודת חלב עם משקה יי"ש לרוב", ואחר הצהרים היה הרבי משמיע את דברו בחסידות"²⁰.

בבית בעלזא היה, "שלחן" ל"ג בעומר, השלחן הנכבד ביותר, בין השלחנות שהיו נערכים בימות החול בימי דפגרא, ואחד מחשובי החסידים אף נתכבד לשיר את פיוט, "בר יוחאי" בניגון מיוחד שלא היו משמיעים אותו אלא בהזדמנות זו²¹. חתנו רבי חנוך העניך מאלעסק בעל, "לב שמח" היה נוהג ביום זה לעבור לפני התיבה²¹.

רבי אברהם מטשעכנוב היה עורך, "סעודה לקרואים"²², ואילו על שלחנו של רבי אריה ליב מגור, בעל, "שפת אמת" היו מגישים בסעודת היום מאכלי חלב²³.

18 "אמרות טהורות", ע' ל"ו, ירושלם תשכ"ד.

19 בלוח "היום יום" נמסר, "אצל אדמו"ר האמצעי הי' ל"ג בעומר, מיו"ט המצויינים, מען פלעגט ארוסגעהן אופן פעלד. ער פלעגט זיך ניט וואשען, אבער נעהמען משקה וואס מצד הבריאות האט ער עס ניט געטארט מען האט דאמאלס געזעהן א סך מופתים (דאס רוב מופתים איז געווען בנוגע קינדער), און א גאנץ יאהר האט מען געווארט אויף ל"ג בעומר".

19* "ליקוטי דיבורים", ליקוט ל', הוצ' "אוצר החסידים" תשי"ז, עמוד 1023, ושם בכללים גם חידושי תורה, שהשמיע הבעש"ט בסעודת ל"ג בעומר, על פסוק "ואהבת את ה' אלקיך".

20 מפי החסיד ר' מנחם לפקוביץ.

21 "לב שמח החדש".

22 "ויעש אברהם" והם מנהגי ר' אברהם מטשעכנוב.

23 מפי הרה"ח ר' חיים אלעזר אלטר, שאביו רבי מנחם מנדל מפאביאניץ היה נוהג כך, וכל מנהגיו ע"פ דרכי אביו, והדברים נתאשרו ע"י הרב החסיד ר' יצחק מאיר הכהן לזין, חתן האדמו"ר רא"מ זי"ע. ראה לעיל הערה 19*.

כשהרציתי הדברים לפני רבי יחיאל יהושע, האדמו"ר מביאלע — ירושלים, העיר שייתכן של"ג בעומר היה בבחינת חג קבלת תורת הנסתר כדוגמת מאכלי חלב הנהוגים בחג השבועות לרמז "דבש וחלב תחת לשונך" או שהדם נעקר ונעשה חלב וכו', וראה מאמרנו "ממנהגי חג השבועות", "המודיע", ערב חג השבועות, תשכ"ב.

על רבי ברוך מקאמארנא נמסר כי בל"ג בעומר היה משתטח על ציון אביו, כמו בכל יא"צ של אבותיו, וב"שלחן" שהיה עורך מפני אנשי שלומו היו שרים הפזמון „בר יוחאי", „הזכירו לפניו, השמיעו לפניו תורה ומעשים טובים של שוכני עפר", יזכור אהבתם וכו' ו„א"ל מסתתר" ²⁴.

בעל „משמרת שלום" מציין שאבותיו היו עורכין סעודה בל"ג בעומר לכבוד ההילולא והיו מנגנים פיוט „בר יוחאי", וכמדומה לי — הוסיף — שאבא מארי ז"ל, אמר בתוך הסעודה השבחים שאמרו החברים על רשב"י שבזוה"ק. והוא מוסיף מדיליה „ידוע מהאר"י ז"ל שרצון רשב"י שישמחו ביום הילולא דיליה, ואין לנהוג אבילות ח"ו, ועל כן נהג שלא לאכול ביצים ביום זה, שלא יהיה ח"ו חשש אבילות — — — שב ואל תעשה עדיף" ²⁵.

רבי חיים אלעזר ממונקאטש „היה סועד בל"ג בעומר עם אנשי שלומו ביחד, ויום זה קדוש הוא לו ולבש הכובע („קאלפיק") המיוחד ליומא דפגרא, וכן לא הניח לאבל להתפלל בו לפני התיבה, ולשולחנו הלך ברגש וריח אשר ברכו ה', ואור פניו כמו שבת והי' אומר את דברי התורה בניגון המיוחד לשבת ויו"ט ובהתעוררות נפלאה, איום וקדוש, היה מזמר „בר יוחאי נמשחת אשריך וגו'" ²⁶.

המשפחה

- 24 „מנהגי קאמארנא", בהוצאת הרה"ח ר' אברהם אבא זיס, תשכ"ה.
- 25 סימן ל"ח, ובהערות שם. יש להוסיף שבמנהגי מהרי"ל נמסר לא לאכול עדשים וכו' מסימני אבילות בימים שבהם אין אומרים תחנון.
- 26 „דרכי חיים ושלום" לר' יחיאל מיכל גאלד.
- רבי מנחם מנדל שניאורסון מליובאוויטש מציין בהערותיו ל„ליקוטי שיחות" (ע' צ"ט): „צ"ע מה שבכמה מקומות וגם בדא"ח מובא ל"ג בעומר, אף שהנוסח של רבנו הזקן בסידורו, וכן מנהגנו לומר לעומר, וכן הוא בסידור שהתפלל בו הבעש"ט והוא ע"פ האריז"ל וכן בראשונים ומשאים ב„צריך עיון".
- אף רבי אברהם מטריסק בעל „מגן אברהם" דן בדבר, ומסביר כי כדי להגיע לגימטראות המתאימות, יש לומר „ל"ג בעומר" אם כי בספירת העומר עצמה הנוסח הוא „לעומר".
- ענין מיוחד בסיפור המובא ע"י ר' יצחק אלפסי במאמרו „בחצרות צדיקים": „רבי צבי הירש מזידיטשוב מצא רמז „ידיד נפש אב הרחמן" בגימטריא „רבי שמעון בר יוחאי". בשעה שהשמיע את הגימטריא באזני המסובים נמצא שם למדן אחד, שחישב ומצא שישנו הפרש של אחד: „ידיד נפש אב הרחמן" עולה 764, ואילו „רבי שמעון בן יוחאי" עולה 765. עוד לפני שנתן ביטוי להרהוריו, הרגיש רבי צבי הירש במחשבתו ופנה אליו „למדן שכמותך, הלא בגמרא כתוב „בן יוחי", בלי א', ואם כן משתווה החשבון" („מחניים", גליון נ"ו, ל"ג בעומר תשכ"א).

פיוט בר יוחאי ומחברו

בין הפיוטים, שיצאו מבית מדרשם של חכמי הקבלה ונתקבלו בתפוצות ישראל, שמור מקום מיוחד לפיוט „בר יוחאי נמשחת אשריך“, המושר ברוב רגש לעתים מזומנות, ובמיוחד בל”ג בעומר, ביום הילולא דרשב”י.

מחברו התתום עליו בראשי התרזות, הוא המקובל רבי שמעון בן לביא, מחבר הספר „כתם פז“ על ספר הזוהר, המוכתר בתארים מופלגים „המקובל האלקי דנהרג ליה שבילי דנהרגדעא, עיר וקדיש אין די באר, מעשה תקפו וגבורתו, נוראותיו ונפלאותיו, אשר עשה בספר נכתבים“¹.

נולד בספרד לפני הגירוש. בהיותו ילד קטן יצא עם משפחתו, עם הגולה אשר הגלתה מספרד, והתישב בפאס אשר באפריקה הצפונית, שם עסק בתורה ובעבודה, ובין היתר גם בחכמת הקבלה².

בשנת ש”ט, יצא מביתו בפאס והתכוון לעלות לאר”י, אך בעברו דרך טריפולי ראה „שלא היו יודעים דת חדין, ואפילו תפלה וברכות כתיקונן, ואמר בלבו כי טוב לו לקרבם לתורה וללמדם תורה וליראה את ה’, וזה יותר מהליכת אר”י, וכן עשה, והצליח כמעט לגיירם והרביץ תורה שם“. הוא נשאר איפוא בטריפולי ושם מנוחתו כבוד³.

- 1 מהסכמות רבני ליבורנו לספר „כתם פז“, ליבורנו תקנ”ה.
- 2 לידי הר”ש בן לביא, שנפטר בשנת שמ”ח, לא הגיעו עדיין כתבי האר”י, שכן כתבים אלה לא נתפרסמו אלא עשרות בשנים לאחר פטירת האר”י, בשנת של”ב, אך סוד ה’ ליריאיו, וחכמי הקבלה מציינים מקבילות בין דעותיו ובין מדרשי הקבלה מיסודו של האר”י. הר”ש בן לביא עצמו מעיר לגבי הרמב”ן שלא הגיע לידו ספר הזוהר, אך „אם לא היה ספר הזוהר, שבימיו היה עדיין טמיר ונעלם, הרי קבל מפה אל פה הענין עצמו“.
- 3 „שם הגדולים“ בערכו. מכיון שר”ש בן לביא נולד בספרד לפני הגירוש בשנת רנ”ב, ולדברי רבי אברהם אדאדי בספרו „ויקרא אברהם“, נפטר בשנת שמ”ה, חי איפוא קרוב למאה שנה.
ענין מיוחד בסיפורו של ר’ מרדכי כהן בספרו „הגיד מרדכי“ (כתב יד, הספריה הלאומית ירושלם) על הסיבות לירידה הרוחנית בקרב יהודי טריפולי, בתקופה זו. בשנת ע”ר באו הספרדים שליחי המלך פרדינאנד באניות, פלשו לעיר טריפולי ויבנו בלילה אחד מגדל (ברג בולילה) ויפילו חתיתם על יושבי טריפולי. תושבי העיר מהם נמלטו לתאגורה וג’בל גריאן. בטריפולי היו אז כשמונה מאות משפחות יהודיות, מקצתם נתפזרו ולא נודעו קורותיהם. הנשארים עונו בידי האינקוויזיציה וישברו עצמותיהם, ומקצתם הובלו בשביה

לדור ודור יספרו הימנו נפלאות שכן קידש שם שמים בחייו, וכן מסופר גדולת מעשי אותו צדיק אחרי פטירתו כי כל הבאים על קברו נענים שם בתפילתם ונושעים. פרשת קדושתו נתפרסמה לעיני כל הארץ לפני כחמשים שנה, כאשר האיטלקים כבשו את מדינת לוב, שהעיר טריפולי היא עיר בירתה. התושבים המקומיים שקינאו ביהודים ניסו להתנכל לצינו הקדוש, והדבר הובא גם לערכאות. השופטים הגבוהים וכן שרי המלוכה נשלחו מרומא לטריפולי, לעמוד על פתיחת הקבר ופיתוחו את קבר איש האלקים, וכולם הופתעו, שכן מצאו את הקדוש רבי שמעון מעוטף בטלית, מצויץ וגופו שלם, כאילו מתדש הניוחד שמה, ונתפרסם אז בעתונים מעשה ה' כי נורא הוא".⁴

בטריפולי לא היה אז ישוב יהודי, מפותח ובעל יכולת, ועל כן נשארו ספריו של ר"ש בן לביא, וביחוד ספרו "כתם פז" טמון בכתב יד למעלה ממאתיים שנה, עד אשר נדבה רוחם של יחידי סגולה, אנשי חיל הגבירים ומעילים מטריפולי, להביא את הספר לדפוס".⁵

בר יוחאי בסדר קבלת שבת

לעומת זאת זכה שירו "בר יוחאי נמשחת אשריך", להתפשט בצמור, וכבר בימים ההם קבעו חכמי הקבלה מתלמידי האר"י בצפת, את מקומו בסדר קבלת שבת, לפני "מזמור שיר ליום השבת".

בסדר "קבלת שבת", שנקבע ע"י תלמידי האר"י כלולים חמשת מזמורי לכו נרננה (תהלים צ"ה—צ"ט), מזמור לדוד (שם כ"ט), השיר "לכה דודי" לר"ש

ונמכרו לעבדים ונפדו בידי אחיהם, וזהו הסיבה שר"ש לביא מצא את שארית הפליטה בטריפולי בדלות חומרית ורוחנית.

כן הוא מוסר כי מלבד חכמתו המופלגת בתורת הנגלה והנסתר, היה הר"ש לביא גם תוכני ורופא ונתקבל כרופאו של יחיה פאשה, מושל טריפולי, והיה מכובד מאוד בעיני שרי הממשלה.

ראה מאמרו של גבריאל קרח על רבני לוב בקובץ "יהדות לוב", ת"א תש"ך, ע' 66. 4 הרא"ז מרגליות מביא בהקדמה לספרו "ביאור השיר בר יוחאי" (ירושלם תש"ב) מסורת שבעל פה בידי יהודי טריפולי, כי קברו היה ברשות המוסלמים, שבנו עליו כפה. עם הכיבוש האיטלקי, ניצלו היהודים את המתיחות שבין השלטונות והמוסלמים, כדי לדרוש את העברת הציון לרשותם, והשלטונות הרשו להיהודים את העברת עצמותיו לבית העלמין היהודי ושתי נוסחאות מצויות על כך. לפי גירסא אחת הועברה גופתו לבית העלמין היהודי וקדושתו נתגלתה לעיני כל, כנ"ל, ולפי גירסא אחרת לא ראו היהודים את עצמם זכאים לנגוע בצינו ועל משכבו ינות בשלום.

5 הספר הובא לדפוס בשנת תקנ"ה בליוורנו, וכפי שצוין בהקדמת המגיה והמו"ל ר' יעקב בן נאים, ניתן השם "כתם פז" על ידי החד"א, שהוא בגימטריא "שמעון לביא ז"ל" עם הכולל. הרא"ז מרגליות ראה הספר "כתם פז", ועל כן ציין שם כי השיר בר יוחאי, נדפס פעם ראשונה בשנת תקנ"ה, אולם אין זה מדויק שכן כאמור נדפס כמאתיים שנה בקירוב, קודם לכן, בספר "אמרי בינה" כאמור להלן.

אלקביץ, וכנראה שלפני מזמור שיר ליום השבת (שם צב) נכלל גם השיר „בר יוחאי”⁶.

תכמי הקבלה המליצו על שיר זה וראו בו „סגולה נפלאה להארת הנשמה, כי האותיות מחכימות, והוא מיוסד ומסודר דרך המעלות, סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, למעלה למעלה, עד לראש כל הכתרים”⁷.

בתקופה ההיא האירה הארץ מחכמת הקבלה, וכאשר תלמידי וגורי הרמ”ק והאר”י העבירו לחור”ל את הנהגות הקבלה, וכן סדרי התיקונים מיסודו של האר”י, הועבר לאירופה סדר קבלת שבת, והשיר „בר יוחאי”, שהגיע קודם לכן מטריפולי לצפת, הועבר על ידם לחור”ל⁸.

מזמורי קבלת שבת נשתלבו בסדר התפלה של ליל שבת בקהילות ישראל אשר באירופה המזרחית, כדברי רבי יוסף יוזפא האן גוירלינגען, בעל „יוסף אומץ”, ששימש „ראש לדיינים לבני ישיבה דק”ק פרנקפורט ענ”מ” [ש”ל—שצ”ו], המספר כי בשנים האחרונות נתקבל בקהלות מנהג קבלת שבת: „סדר קבלת שבת שנוהגין פה מחדשים מקרוב באו, הוא מנהג יפה וטוב”, וכן הנהיג בקהילות גם אמירת „לכה דודי” בשינוי קל, לעומת זאת לא קיבל את המנהג לומר „בר יוחאי”: „השיר שמוזכר בו בן יוחאי איננו אומרו לרוב עומקו בקבלה”⁹.

6 „תיקוני שבת”, קראקא שע”ב. בדברי הלואי מציין המהדיר ר’ יהודה ב”ר דוד הכהן מתושבי בודון: „אמר המדפיס מצאתי באמתחות כתבי הרב א”מ ע”ר ז”ל [אבי מורי עטרת ראשי זכרוננו לברכה], וזכותו יגן בעדינו ובעד כל ישראל, כי לו נאה להודות בהלל ושבח לפני מי שאמר נעשה אדם בעבורו, שזכה וזיכה את הרבים, ושמעתי מא”מ ע”ר ז”ל וגם מחכמים גדולים אנשי השם בארץ הקדושה, כי מי שהאיר ה’ רוחו עליו, אף בחור”ל, והוא מארי קבלה, יגן פזמון זה, והוא סגולה נפלאה להארת הנשמה — — — וכן מצא אחר זמן זמנים שהוא בדפוס, והוא זה „בר יוחאי נמשחת אחריו וכו”’. בנוסחאות המאוחרות של התיקון הושמטו הפרטים האישיים „אמר המדפיס מצאתי וכו”’ וכן „ושמעתי מא”מ ע”ר” ונאמר סתמית „ושמעתי מחכמים גדולים אנשי השם, והנוסח המקוצר נתלוה מעתה לשיר בספרים שם הובא.

יש מקום להשערה כי השיר נכלל כבר במהדורה ראשונה של סדר „תיקון שבת”, (ויניציאה שנו” מהדורה זו לא היתה לפני והשתמשתי במהדורת קראקא שע”ב) שכן בספר „היכל ה” לר’ יחיאל אשכנזי (ויניציאה שס”ה) נדפס השיר בשם „פזמון הרשב”י לקבלת שבת”.

7 מדברי ההקדמה של ר’ יהודה הכהן ל„תיקוני שבת”, (קראקא שע”ב).

8 בהשלמות לתיקוני תפילות (קרית ספר ל”ח) מציין ר’ י. יוסף כהן כי המו”ל ר’ יהודה הכהן התכווין להביא לדפוס כוונות לתפילות ופירושים בדרך הקבלה, אולם חכמי קראקא התנגדו לכך, אם כי השלימו עם הכללת השיר „בר יוחאי” שנמצא בין כתבי אביו ר’ דוד הכהן בעל „מגדל דוד” על גיטין ותלמידו של הרמ”א. לדעת החיד”א היה גם תלמיד המהרש”ל. נמנה כנראה, בין אלה שהעבירו מנהגי המקובלים מאר”י לקהילות אשכנז.

9 סימן תקפ”ח, ראה גם מאמרו של י. יוסף כהן על התפשטות מנהג קבלת שבת בספר

השיר לא נתקבל אמנם בסדר התפלה של קהלות אשכנז, אולם חכמי הקבלה נהגו לשיר אותו לעתים מזומנות, וכאשר ר' יששכר בער מקרעמניץ, בעל "יש שכר" על הכרעות ההלכות בזהר, הביא לדפוס בשנת שע"א את ספרו "אמרי בינה", והוא "ביאור מספיק" על כל מלות זרות הנמצאים בספר הזהר, הדפיס בראשו את השיר "בר יוחאי", והכתיר אותו "שיר שבח להרשב"י זצ"ל, הובא מארץ הקדושה"¹⁰.

הפיוט חזר ונדפס פעמים רבות במהדורות הבאות של תיקוני שבת, וכך נתפשט בקרב רבות מקהלות ישראל, ומתוך המהדורות הבאות של "תיקוני שבת" אנו למדים גם על מדת התפשטותו. כאשר הובא לדפוס בפראג בשנת תי"א סדר תיקוני שבת עם פירוש "מנחת יעקב" הרש"ט, הימנו השיר "בר יוחאי", ומכאן שבקהילות אשכנז לא נפוץ ביותר, אולם נכלל ב"תיקוני שבת" שנדפסו בליבורנו, כגון "תיקוני שבת מלכתא" (ליורנו תרנ"ד) וכן בסדר "תיקון שבת" (ליורנו תקס"א) "המסודר ומתוקן באופן היותר נאות עם מזמורי קבלת שבת ותפלה, המסודרים מפי איש אלקים קדוש הוא הרב מהר"ש שרעאבי"¹¹.

כאמור נתקבל השיר במרבית תפוצות ישראל אך, נשתמר בו ייחודו הארצי-ישראלי, וכיתר שירי בר יוחאי נמנה מסימני ההיכר של אר"י. כאשר ר' משה ריישר חיבר את ספרו "שערי ירושלם", שנבנה על יב שערים, בכל שער מבואר דברים חדשים ונפלאים מעניני ארה"ק, ראה זה כטבעי לקבוע שער מיוחד "זמרת הארץ" הפותח בשירו של הר"ש בן לביא, ואחריו באים יתר שירי בר יוחאי¹².

בסידור "תכלאל", הכולל כל תפלות השנה כמנהג תימן (ירושלם תרנ"ד), כולל השיר כ"פזמון נאה מאר"י, שמסדרין בכל ערב שבת בסדר קבלת שבת, ומדברי ר' יעקב ספיר, המביא בספרו "אבן ספיר" את מנהגי תימן, מסתבר כי

הזכרון לבראון (בדפוס), ירושלם תשכ"ו.

הסבר נוסף לאמירת "בר יוחאי" בסדר קבלת שבת מצוי בדברי המבוא לשיר, שנדפסו בשולי ספר "תפוחי זהב", (קיצור "ראשית חכמה" מנטובה שפ"ג): "וכוונתו לאמרו עם קבלת, שבת, קודם שיאמר "בואי כלה", שזכות התנא האלקי יעזור אותי תורתו, לזכות אותם בתוספת נשמה יתרה ממקום גבוה, וסימן ר"ת של שורה ראשונה (703), שהן בגימטריא שבתא (703), וקורא לך שיר חדש, כי הוא סוד חידוש הנשמה ביום שבת".

10 אגב סידור והדפסת הספר כולו, בן מ"ד דפים כפולי טורים, הושלם תוך שבועיים ימים. בשער הספר נאמר, "היתה התחלתה ביום א' י"ב כסלו שע"א", ואילו בסופו "ותשלם כל המלאכה, מלאכת שמים, יום ג' כ"ח כסלו שע"א, לפ"ק".

11 סדר זה אינו כולל את השיר "לכה דודי", שכן המקובלים מבית מדרשו של הרש"ש אינם אומרים אותו, וכנראה במקומו, כלול בו שירו של הר"ש בן לביא.

12 בשעה שרבי ישראל בק הדפיס בשנת תרכ"ב בבית דפוסו בירושלים את הספר "מלאכי קדש" והוא "שיר היחוד אשר תקנו בני משה רבינו עליו השלום, מעבר לנהר סמבטיון, ומשם הובא לארץ ספרד ע"י סוחר אחד", הדפיס בעמודו האחרון את השיר בר יוחאי "כחם על הגייר שלא להוציא חלק, אציגה זמר נאה לליל שבת ויו"ט".

רק לאחרונה נתקבל המנהג בתימן, וזה מקרוב באו בזה, סדורי נוסח ספרד החדשים, ושם השירה החדשה בר יוחאי, קדוש יאמר לו, עד כי נקל להם למצוא בו תילי תילים רמזים וסודות תעלומות וחכמה, ולכן זקן חכמת הקבלה יקום ויעמוד מעוטף בשחרות טליתו, ברגש קדש ובמורא איומה והתלהבות עצומה, ומזמר זה השיר בגודל שלהביתה, וכל הקהל עונים „בר יוחאי“, אחר כל חרוז בנעימה רבה.”

מועדו של שיר זה נקבע בסדר קבלת שבת, ואמנם יש קהילות שבהן נוהגים להשמיע אותו בין קבלת שבת לתפלת ערבית, ביחוד בשבתות שבין פסח לעצרת, ויש שכללו אותו בין זמירות ליל שבת, הנאמרות בעת הסעודה, ובכל ארצות המערב [מדינות אפריקה הצפונית] שם חי ופעל הר"ש בן לביא נכלל השיר במחזורים¹³. כמובן שהשיר נכלל בסידורי התפלה המיוחדים לשבת כגון „תיקוני שבת“ (לינעויל תקנ"ט). אף בספר שערי צדק (שאלוניקי תק"ס) מעין סידור לכל השנה, הובא השיר מיד לאחר תפלת ערבית ליל שבת עוד לפני „שלום עליכם“. במנהגי האשכנזים אין נוהגים לומר „בר יוחאי“ בין זמירות ליל שבת, אך בסדר זמירות של שבת „שלשה ספרים נפתחים“, שהובא לדפוס בלבוב תרס"ה, כללו גם את הפיוט „בר יוחאי“¹⁴.

יהודי פרס שרים את בר יוחאי במקורו העברי רק בשבתות, ואילו בל"ג בעומר הם שרים את השיר הזה בתרגום פרסי אשר בידם¹⁵. ביחוד משמיעים שיר זה בעוז ותעצומות, ביום ל"ג בעומר הוא יום הילולא דרשב"י, והוא נכלל בכל התיקונים של למוד ל"ג בעומר, לכל נוסחאותיהם ובכל המהדורות, אם בראש הספר או מיד לאחר ה„אידרות“¹⁶. מנהג ארץ ישראל מובא ע"י הריא"ז מרגליות: „ופה בארצנו הקדושה הספרדים נוהגים לשירו בכל ליל שב"ק אחר קבלת שבת, ובצפת ת"ו ובמירון נוהגים לשירו גם אצל האשכנזים בכל בתי הכנסיות בכל ליל שב"ק קודם אמירת „כגוונא“ לפני

13 ספר „מלכי רבנן“ בערכו של הר"ש בן לביא: „השיר בר יוחאי נדפס בכל מחזורי תפלה, שנוהגים לאומרו בכל המערב, בליל שבת קדש על השולחן, קודם הסעודה“.

14 וכן במהדורת „זמירות של שבת“ לנ' בן מנחם, ירושלם תש"ט.

15 זכרונות על מנהגי יהודי פרס מאת חנינא מזרחי, הובא לדפוס מכתב ידו בספר המועדים ע' 365.

16 מכאן הועבר גם לסדר „תיקון ליל שבועות והושענא רבה“. בסדר הדרת זקנים (ליורנו תרט"ז) הוא מובא לאחר אידרא זוטא: „ונוהגים לשוררו בקול נעים אחר כל לימוד זוהר לעורר זכותו באתערותא מלתתא לעילא, והוא סגולה נפלאה להארת הנשמה, ובפרט בליל שבועות והושענא רבא אשר עלה במעלה“.

במהדורות מועטות הוכנסו שינויים קלים בפיוט, וכך למשל נוספה במהדורת „סדר תיקון ל"ג בעומר“ (שאלוניקי תק"צ) חרוז נוסף בסוף השיר שבו באה לביטוי כמיהת הגאולה: „בר יוחאי, זכותו יגן עלינו, ויבוא משיח צדקנו, במהרה יבוא ויגאלנו, ואמרו כל העם אמן“, והחרוז חוזר „בר יוחאי נמשחת אשריך“, וכן במהדורת שלוניקי תר"ו במהדורת איזמיר תקי"ד חתימת החרוז שונה „ונקריב קרבנות לפניך“.

ברכו, ובשאר ערי אה"ק נוהגים האשכנזים החסידים לשירו בליל שב"ק, קודם ל"ג בעומר, קודם "כגוונא"¹⁷.

בתנועת החסידות נתפשט שיר זה במנגינתו המקובלת, ביחוד בסעודות ההילולא שהיו נערכות באהלי צדיקים בל"ג בעומר, אולם משמעות מיוחדת נודעת ביום ההילולא "שמזמירין אותו בכל תפוצות ישראל, החוגגים שמחת ההילולא דרשב"י, ומה גם במירון, אשר אין לתאר גודל השמחה והחדוה והדבקות אשר מרגישים אז, בעת שפותחים בשירה ובזמרה, לשיר בשיר הקדוש הזה, אשר ממש שנפתחו כל שערי שמים, משמחה וחדוה דקדושה, יותר מכל השירים ששוררים שם, והספרדים עוד מזמרים אותו בנגון הידוע, אשר עוד נגן בו הרה"ק מחבר השיר הקדוש הזה, ואצל האשכנזים נשתנה מעט בנגון השיר, ויש שמנגנין אותו בנגונים שונים, ואלו ואלו בשירה משוררים וברגן מרגנים, ובקול מקדישים, ובקושט השיר, מקשיטים קישוטי קידושי מעלות דרבי שמעון"¹⁸.

רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, שביקר במירון בשנת תר"צ, התלהב ביותר בשנת השמעת השיר כדברי רושם מסעו: "ואחר התפלה וחליצת התפילין והטלית קירב רבינו שוב למקום הקודש, שכנגד המערה כנ"ל, לומר "בר יוחאי נמשחת אשריך וכו'", בניגון המיוחד שם לזה, עם חברותא קדישתא די בארעא דישראל העומדים מסביב, חסידים ואנשי מעשה היו מרקדין, ואדמו"ר בתוך העגולה ומחול לצדיקים התעלס באהבים, ברגש הקודש ואש להבה בריקודין ודביקות נפלאה ונתלהבו כל העם בבכי של שמחה, וכולם פותחים את פיהם בקדושה וטהרה, בשירה ובזמרה, "אשרינו מה טוב חלקנו, ומה נעים גורלינו, שזכינו לראות ולשמוח בשמחת מצוה הלזו"¹⁹.

החרוז "זכותו יגן עלינו" מצוי גם ב"שער שמעון", כת"י, משנת תק"ע. במהדורה שניה שנכתבה בשנת תק"צ, הושמט חרוז זה, וראה לעיל עמוד פ"ט הערה 2.

17 הקדמה לביאור השיר בר יוחאי, ירושלים תש"ב, ע' כ"ב.

18 שם. הרה"ח ר' שלמה אליעזר מרגליות מספר שאביו הריא"ז שאל את רבי יואל טיטלבוים מסאטעמר — ירושלים אם יש לשיר את השיר "בר יוחאי" בניגון הידוע במירון גם בימי בין המצרים, והלה הורה להן מטעם "דשיר הקודש הוא מיוחד בשבחיו של הרשב"י ובאתרא דמר מותר לשיר בשבחיו הקדושים" (קונטרס "עניני הלולא דרשב"י", הנספח לספר "טעמי המנהגים", הוצאת אשכול, תשי"ז).

19 "מסעות ירושלים" לר' משה גולדשטיין הוצאת הר"צ מאשקאוויטש, עמוד קס"ח, ירושלים תשכ"ג.

ממעניי הישועה

מדור לדור יסופר על הנסים והנפלאות שנעשו במירון, בזכותו של אותו צדיק הרשב"י, שהכריז בשעתו: „יכול אני לפטור את העולם כולו מן הדין“, וכדברי ר' יוסף סופר באגרתו „עדות ביהוסף“: „וסיפרו לי מעשים נפלאים מזה המקום קודש“¹.

תלמידו של הרמב"ן, שעלה לאר"י בעשרות השנים הראשונות לאלף הששי, ובקונטרסו „תוצאות ארץ ישראל“ רשם פרטים על קברי התנאים והצדיקים בארץ הקודש, מתאר את ההתאספות ההמונית לתפילה, במערת שמאי והליל במירון: „שם מתקבצין כל ישראל והישמעאלים בפסח שני, וישראל מתפללים שם, ואומרים שם מזמורים, וכשהם [רואים] יוצאים מים בתוך המערה, כולם שמחים כי הוא סימן שתתברך השנה, והרבה פעמים שלא גמצאו שם מים, ובעת תפלתם היו נראים המים כהרף עין“².

כמאה שנה ומעלה לאחר מכן מתאר תייר אלמוני מקנדיא את ביקורו באר"י ומדבריו מסתבר כי תפילות אלו נערכו על ציונו ובית מדרשו של הרשב"י במירון, וכך הוא מספר: „ואין שם מים חיים כלל, עד שלא יוכלו לדור שם בני אדם, מהעדר המים, אך יבואו העברים שלש רגלים, לראות קבורות הצדיקים החשובים הנוכחים, וביחוד קבורת ר' שמעון בן יוחאי, ויתחגגו עם תפלות, סליחות ותחנונים לא-ל יתברך, שיתן להם מים, שיוכלו לעמוד שם ימים אחדים, ומיד יבוא מטר, והישמעאלים ימלאו הבורות שלהם וכליהם מים, אז יתנו ליהודים לאכול ולשתות כל מעדני מלך“³.

מסורת זו מתאשרת ע"י ר' יצחק לטיף מאיטליה, ששמע על כך מפיו של זקן

1 אגרות אר"י, ע' 304.

2 מסעות אר"י, ע' 90.

עד כמה שידוע לנו כאן מקור ראשון להיאספות המונים לתפילה במקום זה, וריכוזים המוניים אלה נזכרים ע"י ר' זושמי הקורות, שאינם מבני ברית, כגון הגיאוגרף הערבי, אל דמשקי, המספר: „במירון מערה ובה ארונות, והיא יבשה כל השנה אין בה טיפת מים, ובבוא מועד השנה ונאספו אליה יהודים מארצות רחוקות וקרובות, ופלחים וכיוצא בהם, ועשו שם כל אותו היום בתוכה ומחוצה לה, והיא יבשה, והנה בטרם ידעו דבר וראו פתאום את המים יוצאים מתוך הארונות ניקווים במערה משך שעה או שתיים, ופוסקים שוב, ואותו יום חג הוא ליהודים, ונשא עמהם את המים אל ארצותיהם הרחוקות והקרובות, ביבשה ובים, וקראו להם מימרון“. וסופר אחר, בן דורו, מציין גם את התאריך, מחצית אייר.

א' יערי, המביא מקורות אלו במאמרו על „תולדות ההלולא במירון“, תשכ"ב (הדפסה מיוחדת), מעלה השערות בקשר למועד ההיאספות, אך אין כאן מקום לבירור זה.

3 מסעות אר"י, ע' 113.

בן שבעים, ובאגרתו מירושלם, בשנות ר"מ—רמ"ה לערך, הוא מספר על הנפלאות שנעשו על קבורת הילל ושמאי: „בשני בצורת הלכו אנשים ונשים, והתפללו תוך המערה ושמע ה' ויענם במים, ויתמלאו תחילה אבנים אשר יש להם קיבול במערה תחילה וישתו, אחר יתקשרו שמים בעבים, ומטיף והארץ תחן את יכולה, וניסו אם נדה ביניהם לא יעתר להם”⁴

רבי משה באסולה שעלה לארץ, לאחר כארבעים שנה, בשנת רפ"א, מספר אף הוא על המים המצויים במערת הילל הוקן ותלמידיו: „ואדם משיב ידו בם, ויש בם מים מתוקים, ואני שתיתי מהם, ופליאה היא מאין באים שם המים, ועוד מאחר שהם מכונסים, איך הם טובים לשתיה, וגדולה מזאת כי הכל מעידים וגשבעים, כי כשיכנסו לשם קהל רב ומתפללים, מיד המים מתרבים ושופכים בארץ”, אם כי הוא מוסיף: „אמנם בימי לא היה כן”.

„גם אומרים כי נס אחר נעשה בו, כי באים היהודים שיירה גדולה, וכל אחד מדליק גרות תוך המערה סביב, ואם נכנס בה אשה נדה מיד תכבינה הגרות, כולם מעידים וגשבעים שהוא אמת, ואנכי לא ראיתי”⁵.

בימי של מרן בעל „בית יוסף” היו עולים לציוני הרשב"י ובנו כל פעם כשהיתה שנת בצורת, וכך נמסר ב„מגיד מישרים” כי הגשמים ירדו בעקבות הקפות מסביב לציוני הרשב"י ובנו. פעם אחת כאשר ירדו גשמים בחג הסוכות, ומרן הצטער על כך, נתגלה לו ה„מגיד”, אור ליום כ' בתשרי, ואמר לו: „והא גשמים דאתי לא תו דוגמת שפך לו קיתון על פניו ח"ו, אדרבה נתקבלו דבריכם, ור' שמעון בן יוחאי ובנו שמתו לקראתכם בקרובתכם וזהו על מערתם ובכפר הסמוך להם, אלא כיון דהקפתם לר' אלעזר בד' מינים הבאים לרצות על המים, נתעוררו המים ובאו, ואילו הייתם מקיפים פעם אחרת היו רוב גשמים באים לעולם כמו בימי חוגי המעגל — — — וכלל זה יהיה בידכם, כל זמן שהעולם יהיה צריך לגשמים ביותר תלכו ותקיפו הצדיקים הנזכרים ותענו, ועל כל צרה שלא תבוא על הציבור, תקיפו אותם שבעה פעמים ותענו”⁶.

מסורת התפילות במירון על כל צרה שלא תבא במשכה לדורות הבאים: „ובעת עצירת גשמים, רחמנא ליצלן, תולכים להתפלל, ופעם אחת כשהלכו, הייתי גם אני עמהם, והתפללנו וציבור וקראנו בספר תורה אשר שם, והיה לנו שעשועים רבים תודה לא-ל, וכן בכל עת רצון, מתפללים שם על גאולתנו, ועל פדות נפשנו בקרוב בימינו”¹⁶.

רבי ישעיה הלוי הורביץ, בעל השל"ה, שעלה לארץ בשנת שפ"ב, מספר לבניו על תוכנית ביקורו בציון הרשב"י, ומוסיף „אקח הזוהר, כי כמה נסים יארעו שם, כי צריכים ללמוד הזוהר באימה וביראה ובדבקות גדולה, ואח"כ לשמח הלב שמחה

4 אגרות אר"י, ע' 96.

5 מסעות א"י, ע' 140.

6 מגיד מישרים פרשת אמור, וראה לעיל במאמרנו על העליה לציונו של הרשב"י.

7 „חבת ירושלם”, מאמר רננו צדיקים, ירושלם תר"ד.